

dinud riigi riigikeel. Riigikeelt kasutavad oma töös riik, riigi parlament, valitsus ja kohtud. Riigikeele totaalse oskuse nõue oleks rahvusvahelisel tasandil palju mõistetavam kui jutt ühe riigis räägitava keele staatusest.

Sajandipikkuse arengu kokkuvõtteks nendivad raamatu autorid, et Eesti koolis valitunud haridusidealism on aidanud tagasi lükata erinevate võimude kõik katsed muuta kool praktilise elu polütehnikumiks. Autorite heal fakitundmisel põhinev analüüs Eesti kooli ajaloost aastatel 1918–2018 jõuab vahekokkuvõttena järeldusele, et meie kooli senine areng on tõestanud: rahvus ja kultuur on ikka hea tervise juures, kui ühiskonnas investeeritakse haridusse kui kõrgeimasse eesmärki ja mitte kui ärisse. Väino Sirki ja Veronika Variku Eesti kooli ajalooline ülevaade on heaks aluseks, millele toetudes saab edaspidi seda uurimisspektrit kindlasti laiendada.

Koostöös Läti ja Leedu kooliajaloolastega on neil seni juba ilmunud kaks ingliskeelset ülevaadet Balti riikide hariduse ja kooli ajaloost: „Hariduse ja pedagoogilise mõtte ajalugu Balti riikides alates 1940: ülevaade“ (*History of Education and Pedagogical Thought in the Baltic Countries up to 1940: an Overview*, 2009) ning „Pedagoogika ja haridusteaduste ajalugu Balti riikides alates 1940 kuni 1990: ülevaade“ (*History of Pedagogy and Educational Sciences in the Baltic Countries from 1940 to 1990: an Overview*, 2013). 2019. aastal peaks ilmuma selle koostööprojekti kolmas osa „Pedagoogika ja haridusteadused postsovetlikes Balti riikides 1990–2004: võimalused ja väljakutsed“ (*Pedagogy and Educational Sciences in the Post-Soviet Baltic States, 1990–2004: Changes and Challenges*). Senisest koostööst naabermaade teadlastega on uurijatel olnud kindlasti kasu, sest tehes nüüd uuesti ülevaate meie koolisüsteemi arengust viimase saja aasta jooksul, on juba tunda seda kõrgemat üldistustaset, mida meie autorite töödes ei leia just sageli.

Meie pedagoogika ajaloo vastu tuntakse muuseumi palju suuremat huvi, kui me isegi endale ette oskame kujutada. Näiteks Kesk-Aasia riikide (Kasahstani) pedagoogikaspetsialistid on mulle rääkinud, et nemad oma kooline reforme tehes jälgivad väga tähelepanelikult, mida Eestis tehakse, ning vahel leiavad mõndagi ülevõtmisväärsust ka meie koolikorralduse varasemast ajast. Selline kogemus saab ajaloolase hingele olla vaid kosutavaks süstiks, sest üks me ikka vahel usu, et hea ajaloo tundmine tuleb ka meie kooli arendajatele alati kasuks.

Reaalkooli karmid aastad

Märt Karmo. Tallinna Reaalkool kannatuste aastast ikestatud aega.

I köide: Tallinna Reaalkool (II Keskkool) kannatuste aastal 1940–1941. Tallinna Reaalkool (II Gümnaasium) pruunidel okupatsiooniaastatel 1941–1944, 621 lk.; II köide: Tallinna Reaalkool (II Keskkool) siinpool raudset eesriiet aastail 1944–1954, 527 lk. Tallinna Reaalkool 2019.

Peep Pillak*

Raamatut „Tallinna Reaalkool kannatuste aastast ikestatud aega“ esitleti Reaalkooli ajaloolises aulas täissaalile käesoleva aasta 25. jaanuari õhtul. Esitluse juhatas sisse Reaalkooli direktor Ene Saar, seejärel tutvustas raamatu autor Märt Karmo oma teost ja selle saamisluhu, õhtul ilmetasid palad raamatuga kajastatud ajastu muusikast. Eesti kooliajalugu sai taaskord olulise täienduse.

Eestlasi peetakse haridust hindavaks rahvaks ja meie kooliajalugu on päris põhjalikult uuritud, ridamisi on ilmunud ka raamatuid Eesti koolide ajaloost, mille üleslugemine siinkohal läheks liiga pikale. Tallinna Reaalkool on alates 1881. aastast järjepidevalt tegutsenud õppeasutus ja selle vilistlaste hulgas on suur hulk Eestis ja Eestist väljaspoolgi tuntud inimesi. Üks Reaalkooli vilistlasi on Märt Karmo, hariduselt majandusgeograaf, kes kokku seadnud oma kooli väga põhjaliku ajaloo. Käesoleva aasta alguses ilmunud kaheköiteline Reaalkooli ajalugu aastatest 1940 kuni 1954 on jätkuks Märt Karmo sulest 2011. aastal ilmunud kaheköitelisele „Must-kuldne müts me peas ...“ (I köide: Tallinna Reaalkool 1917–1920, 317 lk.; II köide: Tallinna Reaalkool 1920–1940, Saksa Reaalkool 1919–1939, 932 lk.). Kokku on Märt Karmo neljas köites kirja pannud pea 2400 lehekülge, kus on käsitletud Tallinna Reaalkooli saja kolmekümne seitsme aasta pikkusest ajaloost kolmekümmend seitset aastat. Kuna esimesest kahest osast „Must-kuldne müts me peas ...“ on Väino Sirk juba Tunas 2012, nr. 3 kirjutanud, siis

võib need alljärgnevast vaatlusest kõrvale jätta, mainides vaid, et tuntud haridusajaloolane on Märt Karmo tööle andnud igati kiitva hinnangu.

Kui esimeses kahes köites andis Märt Karmo ülevaate Reaalkooli kuldsest ajajärgust aastatel 1917–1940, siis järgnevad kaks köidet on pühendatud Reaalkooli (ja ka Eesti) ajaloo ilmselt ühele kõige mustemale ajajärgule, mis algas Eesti okupeerimise ja annekteerimisega 1940. aastal ja lõppes Stalini surma järgse aastaga 1954,¹ mil senine totaalne Nõukogude terrorirežiim hakkas ilmutama lõdvenemise märke. Sellele ajastule iseloomulik ja lausa sümboolse tähendusega, ja seda mitte ainult Reaalkooli, vaid kogu Eesti rahva jaoks, on Reaali Poisi – Vabadussõjas langenud Tallinna õpetajate ja õpilaste mälestusmärgi – mahavõtmise (1940), taastamise (1941) ja taas mahavõtmise (1948) lugu.²

Eesti rahva ja ka Reaalkooli kannatuste aasta 1940–1941 ehk esimene Nõukogude okupatsiooni aasta pööras pea peale kogu senise elu – algasid nõukogulikud ümberkorraldused, mis võivad tagantjärele tunduda naeruväärsete ja naljakatenagi, kui nendega poleks kaasnenud karmid repressioonid. Seniseid noorsoole õpetatud põhiväärtusi hakkasid okupandid ja nende käsilased nimetama reaktsooniliseks kodanlikuks maailmavaateks, mille vastu alustati halastamatut võitlust, et see asendada kommunistliku ideoloogiaga, nõukogude patriotismi ja internatsionalismiga. Iseseisvas Eestis kasvanud ja õppinud noortele tundus „tõerahva“ võimu poolt pealesunnitu täiesti võõras ja vastuvõetamatu. Uue võimuga kaasa minejaid leidis kannatuste aastal vaid üksikuid ja nad tekitasid oma kaaslastes tõsist võõristust. Autor on nimeliselt välja sõelunud punase aasta 11 kumnoort ja püüdnud eritleda põhjusi, mis sundisid neid poisse kaasõpilaste enamiku põlgusest hoolimata uue korra kaasajooksikuiks hakkama.

Kannatuste aastale tegi lõpu Saksa okupatsioon. Loodeti, et ehk taastub Nõukogude okupatsiooni eelne elu, kuid seda ei juhtunud – üks okupatsioon vahetus vaid teisega. Koo-

Märt Karmo. Foto: Peep Pillak

lielus keerati kõik taaskord pea peale. Lugejal on võimalus saada hea ülevaate kommunistlikust ja natsionaalsotsialistlikust diktatuurist, nende erinevustest ja samasustest. Kui ajaloo üldkäsitlused annavad lugejale kokkuvõtva üldistusi, siis Reaalkooli ajaloos leiab palju seiku ja detaile, mis väga hästi iseloomustavad nii üht kui teist okupatsioonirežiimi ja teevad mõistetavaks mõlema totaalne süsteemi absurdsuse ja jõhkruuse. Paljuski tänu sellele, et Märt Karmo kasutab julgelt ja tsiteerib pikalt Reaalkooli õpilaste mälestusi. Osa neist on juba kunagi ja kusagil avaldatud, kuid paljud jõuavad avalikkuse ette esmakordselt ja on erilise väärtusega, sest inimpõlvetaguste aegade mäletajate hulk on paratamatult pidevalt vähenemas.

„Tallinna Reaalkooli kannatuste aastast ikestatud aega“ I köide on lisaks Nõukogude okupatsiooni aasta arreteerimiste ja küüditamise kõrval keskendatud sõjale. Kuna tegemist oli poeglaste kooliga, siis jätsid sõja-aastad koolielule märgatava jälje. Karmo näitab mõjusalt, kuidas realistid tõid juba Suvesõja algul kodumaa eest oma esimesed traagilised vereohvrid. Need olid 15-aastane I klassi poiss Heino Jaanson, kelle punasõdurid mõrvasid metsavennana 7. juulil 1941. Samal kuul tapsid hävituspataljoni lased Käru lähedal kooli matemaatikaõpetaja Peeter Ussisoo ja 6. augustil Rapla lahingus nende kätte langenud Reaali värskel vilistlase Udo Tendali. Reaalkooli õpilased olid nii mobiliseeritud Punaarmeele kui ka teenisid Saksa sõjaväes. Karmo toob ära 116 Reaalkooli kasvandiku nimed, kes otsustasid üle lahe Soome minna ja seal vabatahtlikena sõjaväkke astuda. 42 neist olid Reaalkooli enne

* Peep Pillak (1957), MA, vanemraamatukoguhoidja; Hoiuraamatukogu, Suur-Sõjamäe 44A, 11415 Tallinn, peep.pillak@gmail.com

¹ Märt Karmo on Reaalkooli ajaloo periodiseerimisel ja II köite lõpetamisel aastaga 1954 silmas pidanud muidugi eelkõige seda, et siis muudeti senine poeglaste keskkool segakooliks.

² Reaali Poisi lugu on autor aastate eest eraldi käsitletud, vt.: M. Karmo. Ühe Vabadussamba lugu. Tallinn, 1993. Nüüdseks on ta leidnud ja kasutanud täiendavaid andmeid.

Teist maailmasõda lõpetanud vilistlased, 27 sõja ajal või pärast sõda koolist (II Gümnaasiumist / II Keskkoolist) lõputunnistuse saanud noorukid ning 47 poissi, kelle ühel või teisel põhjusel katkenud koolitee „jätkus“ Soome sõjajõududes ning kes enamasti just seetõttu keskharidust kinnitava küpsustunnistuse ni ei jõudnud. Reaali soomepoiste arv oli suur, sest tegemist oli poeglaste kooliga.³ Soome läksid need noormehed, kes ei tahtnud sõjida Suur-Saksamaa ideede eest. Otsiti nii-öelda kolmandat teed, mis rahvusliku maailmavaate ja Reaali vaimuga kõige paremini kokku sobis. Autor on pidanud oma pühaks kohustuseks jäädvustada tulevastele põlvedele (väeosade kaupa) needki poisid, kes järgnevat sõja-aastail pidid selga tõmbama võõra riigi mundri, olgu siis rannakaitses, Eesti leegionis, õhuseires, lennuväes või lennuväe abiteenistuses. Viimaseid lahinguid löid realistid oma kodumaa eest juba loojuksuses „Admiral Pitka“.

Huvipakkuva tõsiasi selgub raamatust, et kaks Saksa ajal Reaalis õppinud noormeest on endale nime teinud muusikuna: džässviulidaja (ja pärastine investeerimispankur USA-s) Boris Kuum/Kuno Laren (lõpetas 1943) pääses Soome džässiajaloo raamatusse ja krestomaaatilisele plaadile ning Henno Tooming (õppis 1942–1943) tõusis pärast sõda Rootsis professionaalseks ja tunnustatud džässpianistik.

„Tallinna Reaalkooli kannatuste aastast ikestatud aega“ II köites vaadeldakse sõjategevusele järgnenud kümnet aastat Reaalkooli elus. See oli järjekindla sovetiseerimise aeg. Sõna Reaalkool muutus tabuks, keelustati kooli endine lipp, vormimüts, lõpumärk ja sõrmus. Üheksa aasta jooksul vahetus viis direktorit. Kui esimesel Nõukogude okupatsiooni aastal peeti nõukogudevaenulikeks elementideks nn. kodanlikke natsionaliste, siis nüüd lisandusid neile veel Saksa ja Soome armees teeninud „rahvavaenlased“. 1944/45. õppeaastal korraldati Reaalis suurpuhastus. Sügisel kooliteed jätkama asunud 51 abiturientist jõudis küpsustunnistuse ni ainult 28. Kahest lõpuklassist jäi kevadeks alles vaid üks. Hoolimata repressioonidest, punapropagandast, Stalini isiku kultusest, tuhandetest keeldudest ja käskudest suutsid paljud noorukid ka neil karmidel aastatel siiski Reaali vaimu mingil määral säilitada. Autori arvates väärivad siin tänu õpetajad-kasvatajad, kellest paljud olid pedagoogitööd alustanud Eesti ajal. Nemad hoidsid ka endisaegset õpe-

tamistaset. Reaali vaimu turgutasid kindlasti paljud harrastused: lauldi ju Eesti suurimas ja parimas meeskooris ning kvartettides, mängiti puhkpilliorkestris, tehti bändi ja näitemängu, pilati jõudumööda punast riigikorda ning aeti n.-õ. sõrad vastu komsomoliks värbamisele (tõsi küll, vaid kuni 1949. aastani). Neil keerulistel aegadel andis Reaalkool ühiskonnale mitmeid tulevase akadeemikuid (Raimund Hagelberg, Mihkel Veiderma), teadusdoktooreid ja professoreid, rakendusteadlasi ja insenere, aga ka arste, juriste ning muude erialade tublisid ajatundjaid. Kool võib uhkust tunda ka oma kasvandikest arhitektide, kunstnike ja muusikute üle, kellest vaieldamatu mastimänd oli ja on Veljo Tormis.

Karmo on tavapärase koolielu kõrval pühendanud palju tähelepanu Reaali spordielule, sest sport on läbi aegade olnud Reaalkoolis suure au sees ja siit on võrsunud pidevalt silmapaistvaid spordimehi, olgu pallureid või kergejõustiklasi. Ka sportlikud saavutused on kindlasti Reaali vaimu aidanud tugevana hoida – aegade kiuste.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et Märt Karmol on õnnestunud Reaalkooli karmidest aastatest 1940–1954 maalida lugeja silmade ette värvikas, ent samas detailirohke ja asjalik pilt. Süsteemikindlalt on läbi võetud õppeaasta õppeaasta kaupa, nii õpilased, direktorid, õppalajuhatajad, õpetajad kui ka teenistujad, kooli nime ja struktuuri muutused, sporditegemine ja kõik muud harrastused, samuti kooli sümbolika lugu. Läbi kogu teksti on korrektselt viidatud allikatele (I köites 1782 ja II köites 1252 viidet), mõlemad köited on varustatud isikunimede registri, fotode nimistu ja allikate nimekirjaga. Loodetavasti saab õige pea lugeda, mis hakkas Reaalkoolis juhtuma siis, kui ühest põlisest poistekoolist sai segakool. Kindlasti on Märt Karmol sellegi kohta juba ohtrasti materjali kogunenud. Reaalkooli ajaloost huvitatuid peaks aga endiselt jätkuma.

³ Võrdluseks: Westholmi Gümnaasiumist oli 70 ja Gustav Adolffi Gümnaasiumist 40 soomepoissi.